

Биљана Стојковић

Аутор у тексту разматра промене у теоријском приступу појму безбедности до којих је дошло након завршетка „хладног рата“ и великих геополитичких промена, крајем 20. и почетком 21. века. Интеграцијом различитих аспеката безбедности у све поре друштвеног живота овај појам је престао да бива искључиво везан за државу и војни сектор. У разматрању различитих приступа безбедности у савременој науци намеће се закључак да око низа значајних теоријских проблема не постоји сагласност представника два најутицајнија правца у политичкој теорији: конзервативне и неолибералне школе. На основу уочених недостатака у стручној литератури, за будуће истраживаче феномена безбедности и јавне раднике могу бити корисне понуђене дистинкције појмова садржаних у овом раду, као што су: глобална безбедност, колективна безбедност, заједничка безбедност и кооперативна безбедност.

Кључне речи: глобална безбедност, колективна безбедност, регионална безбедност, заједничка безбедност, кооперативна безбедност – сарадња у безбедности, државна безбедност, национална безбедност, људска безбедност – одржив развој и индивидуална људска права и слободе.

Увод

У разматрању појма безбедности, у савременој науци не постоји јединствени приступ овом проблему. Готово упоредо егзистира више различитих приступа са обиљем различитих дефиниција и језичких кованица изведених појмова. Међутим, ако би требало издвојити најзначајније приступе безбедности евидентно је постојање два најутицајнија теоријска правца у оквиру конзервативне и неолибералне школе, са бројним представницима у домаћој и међународној научној јавности. Такође, евидентно је да је глобализација, као процес који захвата све сфере друштвеног живота, утицала на формирање другачијег приступа безбедности и на појаву појмова попут: глобална безбедност, људска безбедност, социјална безбедност, па је, свакако, то приступ коме треба посветити дужну пажњу. Бројни критичари глобализма, међутим, упозоравају да не постоји општа сагласност међународне стручне јавности око дефинисања појма „глобална безбедност“, па је онда неопходно размотрити све аспекте овог веома сложеног проблема који се намеће као велики изазов домаћој теорији и пракси, почетком 21. века.

Безбедност је општи појам који је у српском језику изведен из две старословенске речи „без“ и „беда“, што у преводу значи „без невоље“. У најопштијем смислу, овај појам подразумева одсуство невоље било да је она манифестована ратом, насиљем, сиромаштвом, природним непогодама, као што су: поплаве, пожари, земљотреси, катаклизме, затим болести људи или животиња, па све до најновијих „невоља“ урбаног човека, као што су: незапосленост, наркоманија, криминал, трговина људима, пролиферација оружја, еколошке катастрофе, итд. „Невоља“, по есенцијалној народној мудрости, не иде сама, те може угрозити сигурност, како појединца, тако и малих и већих друштвених група, државу, нацију, регион или међународну заједницу.

Зато се, зависно од обухвата, односно предмета на који се безбедност односи, разликују: глобална безбедност, међународна безбедност, регионална безбедност, државна безбедност, национална безбедност, друштвена безбедност, људска безбедност (у чијем је средишту појединац, грађанин и његова људска права), затим колективна безбедност (концепт и систем безбедности земаља чланица Организације уједињених нација – ОУН), заједничка безбедност (каква је, рецимо, у оквиру Европске уније или Заједнице независних држава – ЗНД) и кооперативна безбедност (концепт и систем сарадње у безбедности земаља чланица Атлантског савеза – НАТО).

Професор Факултета цивилне одбране у Београду др Митар Ковач тврди да се безбедност некада односила искључиво на државу и на војни сектор, а данас се користи за означавање много ширег појма од изворног значења, јер се под њим подразумева „жељено стање система које се постиже елиминисањем претњи и ризика који долазе из и изван система“.¹ Исти аутор тврди да је безбедност појам са вишеструким значајем, јер, осим што подразумева слободу од страха, претњи и физичког насиља, она укључује моралне, идеолошке и нормативне елементе, што само отежава њено прецизно дефинисање.²

Експерт за међународно право и публициста проф. др Смиља Аврамов истиче да су се „парадигме и институционални модели безбедности мењали током развоја међународне заједнице“ и примећује да „иако одбрана од спољњег напада остаје централни проблем, пракса је недвосмислено указивала да држава може бити угрожена унутрашњим потресима, економским и друштвеним поремећајима, нарочито у заједницама у којима недостаје осећај идентитета и социјалне кохезије“. Стога, Смиља Аврамов запажа да се у науци прави разлика између појма *безбедност државе* и *безбедност друштва*, истичући да

¹ Ковач, Митар: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности* – Свет књиге, Београд, 2003. стр. 72–74.

² Исто, стр. 73.

„основни критеријум безбедности државе представља њен суверенитет, а безбедности друштва идентитет, тј. свест о припадности заједници. Кроз оба термина прожима се у бити егзистенција или преживљавање државе и друштва; држава која изгуби суверенитет престаје да буде држава, а када друштво изгуби идентитет престаје да постоји као суверена јединка. Раздвајање државне и друштвене безбедности треба схватити у смислу два организациона центра безбедности, али у средишту безбедносне дилеме остаје и даље држава, било да је реч о социјалном виду безбедности или међународном. Држава је та која пружа легитимитет и заштиту друштва. Други ниво приступа безбедности је подела на *наднационалну* и *међународну*, али се и у овом случају држава јавља као кључна карика“.³

Дакле, у конкретном случају, термин безбедност користи се за означавање појма заштите државе и народа од свих облика оружаног и неоружаног угрожавања. Али, „одсуство рата и војних конфликта само по себи не осигурава међународни мир и безбедност. Невојни извори, нестабилност у економији, у социјалној, хуманитарној и еколошкој сфери постали су опасност по мир и безбедност“.⁴ Чини се да ту промену, која се у политичкој теорији и пракси десила у свету, наши теоретичари, са часним изузецима, нису спремно дочекали и нема довољно радова који се тим феноменом баве.

Дакле, након завршетка „хладног рата“, а посебно након промене структуре и функције НАТО-а која је уследила на Вашингтонском самиту 1999. године, долази до проширења значења појма безбедности. У научним круговима све чешће је у оптицају нова појмовна синтагма „глобална безбедност“, као директна последица великих геополитичких промена крајем 20. и почетком 21. века. Ширењем појма безбедности на све аспекте друштвеног живота, он је престао да бива искључиво везан за државу и националну безбедност, а све више се односио на поштовање људских и грађанских права појединаца, дакле на индивидуе као „грађане света“ једног, у основи футуристичког, новог поретка који би требало да уследи као последица економске глобализације света. При томе, веома је важно уочити разлику која постоји између појмова: концепт безбедности и систем безбедности. У веома надахнутом и оригиналном раду о култури безбедности, последицима Факултета политичких наука Далибор Кекић је упоредном анализом више радова дошао до закључка да под „концептом безбедности“ треба подразумевати „генералну, свеобухватну замисао, мишљење или идеју о систему безбедности“.⁵ Исти аутор под „системом безбедности“ подразумева утврђену структуру, тачније „организацију односа моћи, политике, делатности и друштва који захтева стално мењање и прилагођавање стварности“.⁶

³ Аврамов, Смиља: *Безбедност у 21. веку*, Зборник радова СИМБОН 2001. Београд, стр. 423.

⁴ UN – Doc. S/PV 3946, 31 January 1992, pp. 142–143.

⁵ Кекић, Далибор: *Културна безбедност у савременим схватањима безбедности*, Међународни проблеми, № 2–3, Београд, 2004. стр. 226.

⁶ Исто, стр. 224.

Смиља Аврамов примећује да процес економске глобализације утиче на проширење значења овог појма у глобалну безбедност, тј. у безбедност планете Земље. То је, по њеном мишљењу, довело до „критичне тачке у односу на редефинисање концепта безбедности, јер не постоји јединствен приступ у дефинисању глобалне безбедности, који би био универзалан и прихватљив“.⁷ Она примећује да је идеја глобализације америчка идеја, заснована на униполаризму, односно на чињеници да је, након пада Берлинског зида и распада Варшавског пакта, САД постао неспорно водећа сила у свету. И као што је некада авангарда у комунизму био пролетаријат, авангарда у глобализму су корпоративне елите које држе у својим рукама скоро 70 одсто укупног капитала у свету. То само продубљује јаз између сиромашних и богатих земаља у свету, између Севера и Југа.

Добитник Нобелове награде за економију и дугогодишњи високи службеник Светске банке и експерт ММФ-а, Џозеф Е. Стиглиц, *а priori* прихвата појам глобализације, јер сматра да се преломном тачком у разматрању безбедности на планетарном нивоу могу сматрати: „Варварски напади од 11. септембра 2001. године, који су донели са великом снагом свест о томе да сви ми делимо једну планету. Ми смо глобална заједница, и као све заједнице морамо следити нека правила тако да можемо живети заједно. Та правила морају бити фер и праведна (и морају бити схваћена као таква), морају поклонити дужну пажњу сиромашнима, као и моћнима, морају одражавати базично осећање пристojности и социјалне правде“.⁸ То, по Стиглицу, управо није постигнуто садашњим моделом глобализације који захвата земље у транзицији. Он о томе пише: „Без сумње, некакав бол је био неопходан, али по мом просуђивању, ниво бола у земљама у развоју, створен у процесу глобализације и развоја какав је био вођен од стране ММФ-а и других међународних економских организација, био је далеко већи него што је било неопходно. Противударац глобализацији црпи своју снагу не само из схватања штете учињене земљама у развоју идеолошки мотивисаним политикама, већ и из неједнакости у глобалном трговинском систему“.⁹

Станислав Стојановић сматра да је „глобализација феномен који драматично обележава дух времена на почетку новог миленијума и најзначајније обликује политику, економију и друштвени живот света, мада неједнако и са различитим последицама. Овај универзални процес, који подразумева интензивно економско, технолошко, политичко, идејно-културолошко и војно повезивање људи, народа и држава, по

⁷ Аврамов, Смиља: *Безбедност у 21. веку*, Зборник радова СИМБОН 2001. Београд, стр. 426–429.

⁸ Stiglitz, E. Džozef: *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Београд, 2004, стр. 15.

⁹ Исто, стр. 14.

моделу западне цивилизацијске парадигме, добија све више на интензитету, са све израженијом тенденцијом да захвати све сфере индивидуалне и колективне егзистенције људи. Глобална перспектива света и универзализација стандарда свеукупне друштвене организације држава и народа у њему данас као да је више него извесна¹⁰.

Стојановић, такође, запажа да је много дилема које прате феномен глобализације, а једна од најосновнијих је: „шта је аутентични смисао глобализације – да ли је она претња свету или шанса за његово значајно поправљање. Односно, да ли ће глобализација свет учинити бољим, ширећи просторе технолошког прогреса, мира, сарадње и демократског развоја људи, народа и држава, или ће, пак, она бити у функцији 'афирмације' принципа моћи, тоталитаризма, неједнакости, насиља и неизвесности, то јест у функцији свих оних тенденција које ће нужно производити подељеност и супротстављеност у свету“¹¹.

Иако се поменути аутор не упушта у прецизно дефинисање појма „глобална безбедност“, он исправно примећује да су идеолошки основи глобализације вредности либерално-демократског модела западног света, као што су: приватно власништво, индивидуалне слободе и демократија. Стојановић уочава да „глобализација подразумева значајно ограничавање суверенитета националних држава, с једне стране, и истовремено фаворизовање интереса одређених држава, посебно САД, као неприкосновеног политичког, економског и војног ауторитета савременог света, с друге стране“¹².

Говорећи о НАТО-у, као главном војном инструменту глобалног поретка, исти аутор констатује: „Неподељена су мишљења да се у актуелној експанзији НАТО-а, порасту војног интервенционизма и спровођењу концепта демократизације појединих арапских земаља могу препознати настојања суперсиле и финансијских центара моћи да успоставе такву прераспodelу ресурса у свету, која ће на дужи рок елиминисати неизвесности које се односе на недостатак кључних енергената и јефтине радне снаге. У том смислу, тврди се да нови идентитет овог безбедносног савеза све јасније указује на његово прерастање у врхунско оперативно тело у сфери безбедности, које ће убудуће артикулисати и контролисати сва кризна жаришта у свету и чувара глобалног система безбедности постављеног на стандардима и вредносном систему САД. Има аналитичара који сматрају да НАТО, кроз разноврсне кооперационе програме, развија флексибилну мрежу са великим бројем држава евро-атлантског простора и на тај начин развој њихових војних капацитета усмерава на глобалну интервентну способност и њихово усклађивање са америчким стратешким концептом“¹³.

¹⁰ Стојановић, Станислав: Безбедност и изазови процеса глобализације, Војно дело бр. 1 из 2005. Београд, стр. 23.

¹¹ Исто, стр. 23–24.

¹² Исто, стр. 28.

¹³ Исто, стр. 38.

С обзиром на то да не постоји општа сагласност међународне стручне јавности око дефинисања појма „глобална безбедност“, нити се под њом може подразумевати безбедност свих житеља наше планете, преостаје нам да размотримо два појма чије су одређење диктирале институције унутар којих су и настали: у оквиру Организације Уједињених нација – појам колективне безбедности, а у оквиру НАТО-а – појам кооперативне безбедности.

Сличности и разлике између колективне и кооперативне безбедности

Ако је дефиниција глобалне безбедности међународно-правно неутемељена, ипак се на међународном плану може говорити о постојању два појма која су стекла пун легитимитет, с обзиром на то да су настала унутар међународних организација или интеграција, као плод безбедносне сарадње међу државама, а на основу међународних споразума који су ратификовани у националним парламентима земаља – чланица тих институција.

Замисао о колективној безбедности први пут је отелотворена у Лиги народа, створеној након Првог светског рата. Чланице Лиге обавезале су се, у ствари, на колективну одбрану у случају напада на неку од њих од стране државе чланице унутар тог система безбедности. С обзиром на то да Лига народа није испунила основни циљ због којег је и основана, јер су починиоци појединачних чинова агресија остали некажњени, убрзо је дошло до избијања Другог светског рата. Одбрамбени савез држава антихитлеровске коалиције, који је настао у Другом светском рату, иницирао је стварање Организације Уједињених нација 1945. године, која је у свом оснивачком акту – Повељи УН промовисала нови *концепт колективне безбедности*, а убрзо се приступило и изградњи *система колективне безбедности*. Дакле, теоријски концепт садржан у међународно-правно валидном документу (Повеља УН) послужио је као основ за успостављање система колективне безбедности кроз: редовно годишње сазивање најширег политичког форума (Скупштине ОУН); кроз доношење одлука управне структуре УН (Савет безбедности УН) у виду резолуција, декларација и саопштења; сталних и повремених цивилно-војних комитета и тела, као и самих оружаних снага УН (тзв. плави шлемови). Тачније, у члановима 41 и 42 Повеље УН уређено је деловање држава чланица ради заштите и успостављања међународног мира и безбедности. С обзиром на то да су ОУН окупиле више од 146 земаља света, међу којима и нашу земљу, заиста се може тврдити да је то тренутно најуниверзалнији систем колективне безбедности у свету.

Међутим, средином седамдесетих година 20. века образована је још једна међународна организација која је, првенствено, имала за циљ а и данас има – осигурање колективне безбедности својих чланица. Та-

ко је најпре настала Конференција о европској безбедности и сарадњи – КЕБС (CSCE), а затим Организација за европску безбедност и сарадњу – ОЕБС (OEBS), која је просторно обухватала подручје од Ванкувера до Владивостока. По мишљењу професора Факултета политичких наука у Београду, др Драгана Р. Симића, „ова међународна организација је имала скроман учинак у погледу осигурања, очувања и унапређења мира и безбедности“.¹⁴ Зато, када је у питању ОЕБС, можемо говорити пре о постојању концепта колективне безбедности, него о постојању и система колективне безбедности.

Повељом УН признаје се и утврђује право сваке државе на *индивидуалну и колективну одбрану* у случају напада. Такође се гарантује могућност државама да своју самоодбрану остваре колективно. Државе могу да склапају регионалне споразуме ради колективне одбране, на основу чега су многе приступиле стварању војно-политичких савеза.¹⁵ Иако суштина овог рада није шира анализа релације појмова безбедности (који је шири појам) и одбране (који је ужи појам), треба скренути пажњу да *систем колективне одбране (НАТО и неки други стални и привремени одбрамбени савези држава)* не треба мешати са *системом колективне безбедности* (ОУН). Међутим, важно је истаћи да колективна одбрана може да буде интегрисана у систем колективне безбедности. На пример, у случају агресије на неку државу чланицу ОУН, када на основу одлуке Савета безбедности УН, ангажовањем колективних снага оне ступају у заштиту жртве агресије. У пракси, систем колективне безбедности није увек успешно функционисао због противречних интереса великих сила, што не значи да систем у пракси није показао и своје велике предности и у великој мери сачувао мир у свету.¹⁶

Др Драган Р. Симић сматра да су колективна одбрана и колективна безбедност они појмови и установе који су у највећој мери обележили међународну безбедност 20. века. Он преузима тумачење Ричарда Коена и Махаила Михалке по којима оба ова концепта подразумевају дугорочну, формалну обавезу коју преузима група држава ради заштите интереса безбедности својих чланова. Закључак који на основу тога изводи Симић јесте да су „и колективна одбрана и колективна безбедност само усавршени облици у међународним односима и светској политици и даље неизбежно присутног *концепта равнотеже снага*“.¹⁷

¹⁴ Симић, Р. Драган: *Замисао сарадње у безбедности – Концепт тзв. кооперативне безбедности*, Зборник радова Време глобализације, Дом културе студентски град, Београд, 2002. стр. 202.

¹⁵ Након Другог светског рата настају бројни војни блокови, савези (коалиције), пактови и програми колективне одбране. Године 1949. настаје НАТО, а 1955. и Варшавски уговор. Појавило се и нестало много других војних савеза, као што су АНЗУС, ЦЕНТО-пакт, СЕАТО, РИО-пакт, Пакт југоисточне Азије и др.

¹⁶ Види опширније у брошури НИЦ ВОЈСКА, аутора Живомира Подовца: *Међународне војне интеграције, мировне и хуманитарне војне операције*, Београд, 2003.

¹⁷ Симић, Р. Драган: *Замисао сарадње у безбедности – Концепт тзв. кооперативне безбедности*, Зборник радова Време глобализације, Дом културе Студентски град, Београд, 2002. стр. 201.

По Бруну Сими, аутору на кога се позивају приређивачи зборника о Парламентарном надзору безбедносног сектора „колективна безбедност је систем у коме се заједница слаже у одрицању од употребе силе и помагању било којем члану заједнице у случају да други прибегне сили. То је систем за насилан одговор међународне заједнице на кршење међународног мира. За разлику од колективне одбране (која подразумева одбрану чланица неког савеза од угрожавања споља – примедба Б. С.), колективна безбедност је уперена против напада унутар заједнице“.¹⁸

Свој систем безбедности ОУН базира на нормама међународног права које третирају суверенитет и интегритет земаља чланица као највише вредности. Такав приступ међународном поретку очито није одговарао оним земљама чије су економске аспирације превазилазиле властите ресурсе. Поставља се питање да ли је изазивање функционалне кризе ОУН, у ствари, покушај да се једна светска организација и њен систем колективне безбедности замени другим, који ће полазити од другачијих парадигми савременог света.

Што се тиче језичке кованице која се данас налази у широкој употреби и у нашем језику као „кооперативна безбедност“, њу је др Драган Р. Симић превео са енглеског оригинала „Cooperative Security“ као „сарадња у безбедности“. Симић је уједно истакао да је овај појам настао с намером да се нагласи разлика између достизања, очувања и унапређења безбедности путем *надметања у повећању моћи*, с једне, и достизања, очувања и унапређења безбедности помоћу или *кроз сарадњу*. Исти аутор тврди да се „сарадња у безбедности“ може посматрати као *теоријски модел* (који се наслања на Кантову идеју сарадње у безбедности у делу „Вечни мир“), али и као *систем сарадње и безбедности*.¹⁹

Када говоримо о систему, за разлику од система колективне безбедности и колективне одбране, *систем кооперативне безбедности* створен је у оквиру Северноатлантског пакта (НАТО), крајем деведесетих година 20. века, у тренутку када је он промовисан као битан чинилац глобалне безбедности. НАТО је, међутим, настао много раније, 1949. године, и био значајан чинилац у време разбуктавања „хладног рата“ и оштре идеолошке конфронтације коалиције и биполарне поделе света. Алијанса дванаест земаља западне Европе и северноамеричког континента, убрзо је била проширена, 1952. године, Грчком и Турском, а три године касније Савезном Републиком Немачком. Из Алијансе иступа Француска 1966. године.

¹⁸ Интерпарламентарна унија и Женевски центар за демократску контролу оружаних снага – Приручник за посланике бр. 5: *Парламентарни надзор безбедности сектора* (Начела, механизми, пракса), Београд, 2003. стр. 17.

¹⁹ Симић, Р. Драган: *Замисао сарадње у безбедности – Концепт тзв. кооперативне безбедности*, Зборник радова Време глобализације, Дом културе Студентски град, Београд, 2002. стр. 197.

Дуго година НАТО је био само један од бројних система регионалних безбедносних интеграција у свету развијених земаља. Он је више пута, током тог периода, мењао свој стратешки концепт од почетне Стратегије периферне одбране Западне Европе, преко Стратегије масовне нуклеарне одмазде (1952–1969), затим Стратегије еластичног противдејства (1961–1969), Стратегије реалистичног одвраћања (1969–1984), па све до радикалног заокрета до кога је дошло падом Берлинског зида и распадом Варшавског пакта, а затим и СФРЈ, када је Северноатлантски савез у своје редове прихватио и велики број тзв. земаља у транзицији. Знатно проширење новим чланицама, кроз извесну припрему у оквиру Програма Партнерство за мир (ПЗМ) било је праћено и проширењем мандата НАТО у контроли и управљању кризама и супротстављању асиметричним претњама.²⁰ Почетком деведесетих година прошлог века НАТО све више постаје значајан фактор не само безбедносне, већ и војно-политичке интеграције земаља читаве Европе са извесним глобалним аспирацијама. На Истамбулском самиту, 2004. године, НАТО је у своје редове примио Естонију, Литванију, Латвију, Бугарску, Румунију, Словачку и Словенију.

Шта подразумева појам кооперативне безбедности делимично је исказао и Гарет Еванс, служећи се компарацијом и подвлачећи његову везу са системом колективне безбедности. Том приликом навео је и примере сличности и сарадње ова два система у заједничким мировним операцијама, али истакао и извесне разлике. Поред осталог, о кооперацији за мир написао је: „широк приступ безбедности, који је мултидимензионалног опсега; наглашава уверење пре но одвраћање; укључујућа је пре него искључујућа; није ограничавајућа по питању чланства; фаворизује мултилатерализам над билатерализмом; не фаворизује војна решења над невојним; подразумева да су државе превентивни чиниоци безбедносног система, али прихвата да недржавни чиниоци могу имати важну улогу; не захтева стварање формалних безбедносних установа, али их и не одбија; и надасве истиче вредност стваралачке навике дијалога на мултилатералном основу“.²¹

Шта то у пракси значи, показује стварање низа нових институција, на самом почетку деведесетих година прошлог века, као што су: Северноатлантски савет за сарадњу (North Atlantic Cooperation Council – NACC), Евроатлантски савет за партнерство (Euro-Atlantic Partnership Council – EPAC), Стални заједнички савет НАТО–Русија (NATO-Russia Permanent Joint Council – PJC), Заједничка комисија НАТО–Украјина (NATO-Ukraine Joint Commission), Средоземни дијалог (The Mediterranean Dialogue).

²⁰ Види опширније у Специјалном прилогу бр. 4 листа ОДБРАНА под насловом: *Евроатлантске безбедносне интеграције – идеја, процес, циљ, УГЛЕД И МОЋ ЗАЈЕДНИЧКОГ ШТИТА*, Београд, 1. јануар 2006.

²¹ Исто, стр. 17.

Драган Р. Симић из обиља теорија страних аутора издваја теоретски модел практичне примене замисли професора Ричарда Кое-на из Европског центра за студије безбедности „Џорџ Маршал“ о сарадњи у безбедности која треба да обухвати „четири прстена“: појединачну безбедност; колективну безбедност; колективну одбрану и унапређење и ширење стабилности. Сарадња у безбедности замишљена је као стратешки систем који представља средиште заједничких веза либерално-демократских држава, спојених у мрежу формалних и неформалних савеза и институција, које одликују заједничке вредности и јасна и реална економска, политичка и одбрамбена сарадња. У првом прстену обезбедила би се промоција, заштита и унапређење појединачних људских права. У другом прстену обезбедило би се осигурање, очување и унапређење мира и безбедности унутар постојеће заједнице (колективна безбедност). Трећи прстен обухватио би заједничку одбрану чланица система сарадње у безбедности (кооперативна одбрана). Четврти, спољни прстен, обухвата унапређење стабилности и успостављање, очување и унапређење безбедности у ближем и даљем окружењу (унапређење и ширење стабилности).²²

Концепт заједничке безбедности и одбране у Европској унији

Првог јануара 1958. ступили су на снагу Римски уговори, потписани још 25. марта 1957. године, о оснивању Европске економске заједнице (ЕЕЗ). Истог датума, али 1993. године, ступио је на снагу Уговор о јединственом тржишту Европске заједнице. На основу споразума који су потписали шефови држава или влада ЕЗ у Мастрихту, у Холандији, 1991. године, та заједница држава требало је да прерасте у софистициранији и разгранатији систем Европске уније. Поред учешћа чланица ЕУ у свим сегментима кооперативне безбедности тих земаља у оквиру НАТО-а, наметнула се потреба развоја и аутентичне, европске безбедносне политике и одбране. „Док је у време бипо-ларизма ЕЗ била облик искључиво економског повезивања, Споразумом у Мастрихту она је требало да прерасте у политичку унију са знатно ширим кругом надлежности, укључујући и успостављање Заједничке европске спољне политике, као и контролу над питањима безбедности и одбране, који су у време блоковске поделе били под искључивом ингеренцијом Атлантског савеза. Тако је предлогом Мастрихтског споразума, поред осталог, било предвиђено да ЕУ свој идентитет потврди изградњом заједничке спољне и безбедносне по-

²² Симић, Р. Драган: *Замисао сарадње у безбедности – Концепт тзв. кооперативне безбедности*, Зборник радова Време глобализације, Дом културе Студентски град, Београд, 2002. стр. 200–208.

литике чији су основни циљеви садржани у Одредбама о Заједничкој спољној и безбедносној политици (заштита заједничких вредности и независности Уније, јачање безбедности Уније, одржавање мира и безбедности у складу са принципима Повеље УН као и начелима Финалног акта из Хелсинкија, развој и јачање демократије, поштовање права човека и основних слобода).²³ Овим документом била су обрађена сва питања која су се тичала безбедности ЕУ, а надлежност за доношење одлука у овој области и њихово спровођење дато је Западноевропској унији (ЗЕУ), која је требало да представља мост сарадње између ЕУ и НАТО-а.

Разбуктавањем кризе на простору бивше Југославије и њеним прерастањем у оружане сукобе, продубиле су се разлике између чланица ЕЗ и КЕБС-а у оцени узрока те кризе, посебно у оцени докле се може ићи у признавању права народа на самоопредељење, на основу Повеље УН и Хелсиншког документа.

По оцени Дејана Булајића „неуспех ЕУ, а посебно онај на Косову где се у срцу Европе није могла спречити ескалација оружаног сукоба, који је довео до преузимања иницијативе од стране САД и НАТО и тромесечног бомбардовања територије СРЈ, указао је на потребу значајних промена у дотадашњој безбедносној и одбрамбеној политици ЕУ. То се, пре свега, односило на дефинисање и уобличавање новог европског безбедносног и одбрамбеног идентитета, укључујући и стварање сопствених оружаных снага (*Еврокорпус*), са командном структуром и политичким усмерењем независним од НАТО. На самиту ЕУ у Келну, 1999. године, доноси се одлука о формирању сталних војних и политичких тела: политички и војни комитет (PSC), војни комитет (МС) и војни штаб (Military Staff-MS)“. Након тог периода, политика безбедности и одбране ЕУ, посебно апострофира три вредности Западне Европе, као што су: мир, демократија и развој. У том правцу покренуте су две иницијативе које треба да створе институционалне предуслове за изградњу заједништва Европљана кроз: заједничку спољну и безбедносну политику (Common Foreign and Security Policy – CFSP) и европску безбедносну и одбрамбену политику (European Security and Defence Policy – ESDP).²⁴ То, међутим, није умањило неслагање Европљана око веома битних питања, као што су: доношење новог устава ЕУ и спорови око сукоба у Ираку.

На стратегијско-доктринарном плану заједничка европска безбедност и одбрана нашла је своје ближе одређење у Документу о европској безбедносној стратегији из 2003. године.²⁵ У наведеном до-

²³ Булајић, Дејан: *Безбедносна политика ЕУ: шта је остало од Мастрихта*, Међународна политика бр. 1114–1115, Београд, април-септембар 2004.

²⁴ Institute for Security Studies European Union: EU Security and Defence – Chaillot Paper N° 75, European Union Core documents 2004.

²⁵ A SECURE EUROPE IN A BETTER WORLD – EUROPEAN SECURITY STRATEGY, Brussels, 12 December 2003.

кументу наводе се три стратешка циља безбедносне политике ЕУ: суочавање са претњама, успостављање безбедности у окружењу и сфикасан мултилатерализам. У Стратегији безбедности ЕУ садржано је и одређење пет најзначајнијих претњи безбедности, као што су: међународни тероризам, пролиферација оружја за масовно уништење, регионални сукоби, распадање држава и организовани криминал.

Представници ЕУ тврде да концепт заједничке безбедности и одбране земаља чланица ЕУ није у колизији са концептом колективне безбедности у ОУН, нити са кооперативном безбедношћу и колективном одбраном у НАТО. За земље чланице ЕУ, улога ОУН у области међународне безбедности је и даље примарна. За укључивање европских снага у акције очувања мира и безбедности и даље је неопходан мандат ОУН. Такође, и политика европске безбедносне сарадње не доводи у питање трансатлантску везу, већ је успостављена политика договарања о употреби заједничких капацитета са НАТО-ом (Берлин плус). Ефекти такве сарадње су најочљивији у решавању кризе на Балкану, најпре у БЈР Македонији, а затим и на Косову и Метохији. Примера ради, у првој војној акцији у којој су учествовале и европске снаге – CONCORDIA у Македонији, 2003. године, коришћена су средства НАТО-а према споразуму из Берлина.²⁶ Данас, ЕУ својим безбедносним капацитетима учествује у војним и цивилно-војним операцијама, какве су, рецимо ALTHEA у Босни и Херцеговини, PROXIMA у БЈР Македонији, итд.

Када је у питању „оператива“ у изградњи система заједничке безбедности ЕУ, важну улогу имају: Европска агенција за одбрану и Бригада 1500 (БГ 1500). Задаци Европске агенције за одбрану јесу: дугорочна визија, планирање и развој капацитета одбране земаља ЕУ, дугорочно планирање снага ЕУ и опремање и развој капацитета за вођење криза. У мају 2004. ЕУ је прецизирала да су њени глобални циљеви до 2010. године: интероперабилност европских снага; способност брзог размештања и капацитети дугорочног трајања. Од 1. јануара 2005. установљена је јединица од 1.500 људи (БГ 1500), у којој партиципирају своје учешће и земље попут Норвешке, која није чланица ЕУ или Турске, која тек чека на пријем у ту организацију.

У последње време, унутар земаља Европске уније, уместо националне безбедности у оптицај све више улази појам *интегрисане безбедности*, под којим се подразумева интеграција не само свих служби безбедности и оружаних снага, већ и културних, научних и привредних потенцијала, невладиних организација, маркетиншких агенција, информатичких система и медија. Истовремено, највећи број земаља чланица ЕУ активно партиципира своје учешће у систему кооперативне безбедности НАТО, заједничке безбедности и одбране ЕУ и у систему колективне безбедности УН.

²⁶ Haine, Jean-Yves: ESDP-an over view, Institute for Security Studies European Union, European Union, 2004.

Историјски посматрано, појам безбедности је изворно повезан са државом и нацијом, као њеним конститутивним елементом. Од Француске буржоаске револуције до средине 20. века највећи број држава у свету је конституисан по моделу националних држава, а мали број оних које су представљале заједницу више народа-нација, попут: СССР, ЧСР и СФРЈ распао се на мање националне државе или државну заједницу. У том периоду појам безбедности се, првенствено, односио на војску и њену функцију чувара суверенитета и интегритета државе.

Данас, када се у све већем броју земаља у транзицији оспорава и релативизује значај националне безбедности, теоретичари људске безбедности га проглашавају превазиђеним, односно традиционалним приступом у науци. Мр Младен Бајагић са Више школе унутрашњих послова у Земуну, позивајући се на стране изворе, сматра да недостаци и неделотворност традиционалне замисли и установа безбедности у постхладноратовском периоду проистичу из „архаичне природе хладноратовског система суверених држава, која је узроковала да се расправе о безбедности у целисти сведу у оквиру државно-центричног одређења појма националне безбедности“. Он истиче да „изван видокруга и контекста суверене државе концепт безбедности се развијао у складу са владајућим односима у међународном окружењу, чији су институционални израз чиниле две установе међународне безбедности: равнотежа снага и колективна безбедност“.²⁷

Међутим, професор Факултета политичких наука у Београду, др Војислав Становчић, који спада у ред врских познавалаца историје политичких теорија, концепт националне безбедности сврстава у конзервативну политичку мисао, чији су заговорници неки од утемељивача западне демократске мисли и праксе.

Подсећања ради, национална безбедност је, као идејни концепт и политичка пракса, знатно старија од хладноратовског периода. Она, на изванредан начин, свој настанак дугује Доктрини о неповредивости суверенитета, која датира још од Аугсбуршког мира (Peace of Augsburg) из 1555. године, којим је владар добио право да одлучује о религији своје земље, а ово право је затим потврђено и модификовано Вестфалским миром (Peace of Westphalia), јер је њиме окончан тридесетогодишњи верски рат у Европи између католика и протестаната. Отуда, у једној од стандардних дефиниција безбедности заговорника конзервативне школе на безбедност се гледа као на „одсуство претњи и страха“. Прецизније речено, у дефиницији Арнолда Волферса: „Безбедност, у објективном смислу, одмерава одсуство претњи

²⁷ Мр Бајагић, Младен: *Нови концепт безбедности: сарадња у безбедности* (Cooperative Security), Безбедност бр 6, Београд, 2004.

по стечене вредности, док у субјективном, она одмерава одсуство страха да те вредности могу бити нападнуте“.²⁸

Међутим, како даље примећује Смиља Аврамов: „Безбедност је постепено захватала социјалну и политичку сферу“.²⁹ Подсетимо да је она истакла разлику која постоји између појмова *безбедности државе* и *безбедности друштва* (у колоквијалном говору појам безбедности друштва се неправилно замењује појмом *социјалне безбедности*), не бежећи од анализе политичке праксе у којој је управо држава та која пружа легитимитет и заштиту друштву, изграђеношћу и функционалношћу својих институција, у које спадају и институције које се баве безбедношћу, као што су: војска, полиција, жандармерија, граничне јединице, царина, безбедносне службе, цивилна заштита, институти, детективске агенције и др.

Људска безбедност

Средином осамдесетих година прошлог века, једна група стручњака из Програма УН за развој (UNDP) почиње да испољава потребу за другачијим приступом безбедности и да трага за новим дефиницијама тог појма. Иако је заговорника филозофске и политичке идеје да појединац и његове политичке потребе треба да буду у средишту друштвене теорије и праксе било и раније, тек у кругу неолибералних школа, ова различита становишта добијају профилисанији, али не и јединствен карактер. У таквој ситуацији, у различитим земљама света, пре свега оних са развијеним социјалним системом, јављају се различити заговорници новог појма – људске безбедности. Главна карактеристика појма људске безбедности јесте што уместо безбедности државе предност даје безбедности појединца и њиховим људским правима. Један од најпознатијих теоретичара тог правца је и Френ Ослер Хампсон, који је потребу за напуштањем ставова традиционалне, тј. конзервативне теорије образложио тиме да је национална безбедност била доминантан појам у време „хладног рата“ и тада се односио на опстанак државе уз постојање респективне оружане силе, али да након нафтне кризе 1973. године, а посебно након распада СССР-а, све више уступа место појму „људске безбедности“.³⁰

Иако не постоји јединствена дефиниција појма људске безбедности, Хампсон правилно уочава да је схватање људске безбедности засновано на правима и на владавини права и да оно проистиче из либерално-демократске теорије, по којој је главна претња безбедности у

²⁸ Wolfers, Arnold: *National Security as an Ambiguous Symbol*, in *idem: Discord and Collaboration. Essays on International Politics* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1971), стр. 219.

²⁹ Аврамов, Смиља: *Безбедност у 21. веку*, Зборник радова СИМБОН 2001. Београд, стр. 423.

³⁰ Френ, Ослер Хампсон: *Часопис Људска безбедност I/1*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003. стр. 9.

одрицању основних људских права, укључујући и право на самоопредељење. Како су тврдили и неки аутори пре Хампсона (Донели 1986. године и Лаурен 1998), од свих права, право мањина је најпроблематичније, јер може доћи у сукоб не само са вољом већине, већ и са правима појединаца. И док једни сматрају да права мањина надвисују многа друга грађанска и политичка права, други теоретичари овог правца, ипак, сматрају да та права нису неограничена и да политички и правни простор који она заузимају не смеју умањити или ограничити основна људска права и права појединаца. Дакле, јасно је да су уместо војних изазова, ризика и претњи, у фокусу ових научних разматрања тзв. невојни изазови, ризици и претње, попут: права мањина, незапослености, претње по животну средину, хемијско-биолошке претње, проблем избеглица, итд.

Френ Ослер Хампсон чини напор да у различитим приступима заговорника појма „људске безбедности“ покуша да уочи и три главна приступа безбедности. Први приступ је заснован на људским правима и он појам људске безбедности дефинише прилично широко, као приступачност људима различитих законских права. Суштински, овај правац тежи да поништи ингеренције суверене државе, фаворизујући законски оквир на међународном и регионалном нивоу. Од заговорника овог правца исходује појам „хуманитарне интервенције“ као реакција међународне заједнице која је присвојила себи право да применом оружане силе, на делу територије или целој територији неке суверене државе, интервенише ако су угрожена људска права појединаца, неке групе или етничке заједнице.

Други приступ у теорији људске безбедности усмерен је ка „сигурности народа“, односно ка „одсуству страха“, што се проглашава највишим циљем међународних интервенција. Овакав приступ подразумева да је рат једна од највећих претњи и подвлачи моралну разлику између бораца и небораца, односно истиче чињеницу да у свим ратовима највише страдају цивили. Идеја да би људи морали бити заштићени од насиља погодовала је стварању не само Међународног комитета Црвеног крста, него и многих невладиних организација. У том приступу садржана је и жеља да се унесрећенима помогне у ванредним ситуацијама, а Савет безбедности УН је, тим поводом, 1992. године, донео декларацију у којој је формално признао да су: „невојни извори нестабилности у области привреде, друштва, хуманитарног рада и екологије постали претња миру и безбедности“.³¹ Заговорници тог приступа креатори су превентивне дипломатије и постконфликтног концепта изградње мира чији је циљ – смањење могућности оружаног сукоба и насиља над цивилима на целој планети.

Трећи приступ у дефинисању људске безбедности подразумева „одрживи људски развој“. Ово схватање повезано је са Извештајем о

³¹ Report UNDP, Geneva, 1994:12

људском развоју који је сачинио Програм за развој Уједињених нација (UNDP), 1994. године, у којем је понуђена широка анализа и процена различитих димензија људске безбедности. Људска безбедност дефинисана је као економска безбедност, безбедност у погледу исхране, здравља, животне средине, као безбедност појединца, заједнице и као политичка безбедност. У том извештају наводи се да су стварне претње безбедности у 20. и 21. веку: болести, као што је сида, трговина наркотицима, тероризам, глобално сиромаштво и проблеми са животном средином. Ти проблеми нису локални (државни), него глобални, а да би се решавали, заговорници овог правца сматрају да треба да постоје нове институције и нови облици глобалне сарадње.³²

У поменутом Извештају о људском развоју речено је да свет може бити миран, само ако су људи безбедни у свом свакодневном животу. Примера ради, у том документу се наводи да: „Осећање несигурности већине људи потиче више од свакодневних брига, него од страха од катаклизмичких светских догађаја. Да ли ће њихове породице имати довољно да једу? Да ли ће изгубити посао? Да ли ће њихове улице и комшилук бити безбедни од криминала? Да ли ће их малтретирати репресивна држава? Да ли ће постати жртве насиља због свог пола? Да ли ће због свог верског или етничког порекла бити мета прогањања?... У коначној анализи, људска безбедност је дете које није преминуло, заразна болест која није експлодирала у насиље, дисидент који није ућуткан. Људска безбедност није проблем оружја – то је проблем који се тиче достојанства“.³³

У истом документу наводи се и седам главних компоненти људске безбедности. То су: економска безбедност; безбедност у погледу хране; здравствена безбедност; безбедност животне средине; лична безбедност; безбедност заједнице; политичка безбедност.

Програм за развој УН сачинио је и објавио и визију најважнијих претњи људској безбедности у 20. и 21. веку. По UNDP, најважније претње људској безбедности су:

а) пренасељеност планете – што се у поменутом извештају образлаже аргументом да ће: „праве претње људској безбедности у 21. веку настати пре због деловања милиона људи, него због агресије неколико народа. Несметан раст становништва (заједно са смањеним изгледима за развој) једна је од главних претњи у 21. веку“;

б) разлике у економским могућностима;

в) миграциони притисци, као резултат нарастајућег броја становника и ограничених економских могућности земаља у развоју;

г) деградација животне средине, која обухвата испуштање штетних гасова и ефекат стаклене баште и уништење шума и мочвара, убрзано уништење приобалних морских станишта;

³² Френ, Ослер Хампсон: Часопис Људска безбедност I/1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003. стр. 9–35.

³³ Report UNDP, Geneva, 1994:22

д) трговина лековима, посебно наркотицима као једна од најозбиљнијих претњи које угрожавају људску безбедност;

ђ) међународни тероризам.

Појам људске безбедности прате одређене стратегије и средства имплементације, које у међународној заједници имају све чешћу примену. То су, по теоретичару људске безбедности Моравичком, пре свега, три инструмента за унапређење домаће заштите људских права.

Први инструмент су *санкције*, чији је циљ да онемогући неким домаћим групама приступ иностраној роби, услугама, тржиштима и капиталу. Наводе се примери санкција које су Уједињене нације увеле Родезији (1966–1979); Јужној Африци током периода апартејда; санкције против Ирака (1989–2005); санкције против Хаитија, итд. Супротно теоретичару Моравичком, бројни научни посленици у СЦГ, на основу квалитативних и квантитативних анализа ефеката готово десетогодишњих санкција УН према држављанима СЦГ, тврде да санкције готово редовно не постижу прокламовани циљ и истинску сврху – обарање недемократских режима, али зато у великој мери доприносе слабљењу и уништењу националне привреде и рапидном осиромашењу широких слојева становништва.

Други инструмент је *срамоћење*, чији је циљ да се путем медија, невладиних организација и пословних удружења скрене пажња на оне видове националне политике и праксу који су штетни по људска права, како би се та политика променила. Моравички посебно указује на значај који по том питању има Комисија за људска права УН, али и на невладине организације, попут Amnesty International итд.

Трећи инструмент је *процес кооптације*, који, по Моравичком, подразумева употребу међународних или регионалних судова и комисија ради примене људских права и унапређења демократије предлагањем реформи домаћих правосудних система. У опсервацији овог метода треба се присетити мишљења многих заговорника легализма у домаћој јавности који указују на „двоструке стандарде“ у развоју демократије. Примера ради, док САД заговарају поштовање људских права у другим државама, оне не укидају смртну казну на својој територији. Затим, САД као водећа сила у међународној заједници за поједине државе иницира оснивање посебних Међународних кривичних трибунала за ратне злочине, а истовремено се оштро противи могућности да њени држављани могу одговорати пред много легитимнијим, Међународним судом правде итд.

На основу свега што је речено, генерално гледано, наши политички и правни теоретичари, проф. др Војислав Становчић и проф. др Смиља Аврамов, тврде да су неоконзервативизам као политички став и пракса много ближи европској, па и америчкој политичкој сцени, него неолиберализам. Као аргументе за своју тезу они наводе податак да су конзервативни лидери водећих западних земаља, попут Роналда Регана, Маргарет Тачер, Хелмута Кола, Буша старијег и

млађег, Тонија Блера – за време своје владавине јачали све функције државе од националне безбедности до пореског система и знатно повећавали издвајања за војни буџет. Њихова званична теорија о ширењу демократије јачањем тржишне привреде и слабљењем државе била је резервисана само за земље тзв. Источног блока и „трећег света“, које су постале неоцарињено тржиште за робе и капитал из развијених западних земаља.

Гледајући из угла домаће политичке теорије и праксе, може се констатовати да је, након демократских промена 2000. године, у СЦГ дошло до значајне промене у поимању људске безбедности и релативизовања значаја националне безбедности, тј. доктринарног концепта на којем се заснивала СФРЈ. Та промена прошла је скоро незапажено код домаћих теоретичара безбедности, па је овај рад и покушај да се заинтересованој научној јавности скрене пажња на њу. Примера ради, Уставна повеља државне заједнице СЦГ је у први план поставила нове демократске вредности – људска и грађанска права, уместо нације као конституента суверенитета и интегритета државе као највиших националних циљева. У том контексту, политика безбедности је саставни део укупне политике државне заједнице, коју према члану 33. Уставне повеље Србије и Црне Горе утврђује и спроводи Савет министара државне заједнице, сагласно заједничкој политици и интересима држава чланица. Она је, у целини, усмерена на афирмацију активне позиције Србије и Црне Горе на регионалном, европском и глобалном плану и заснива се на принципима једнакости, кооперације и сарадње република чланица.³⁴

Тако дефинисана политика безбедности обухвата комбинацију различитих мера и активности елемената сектора безбедности на нивоу државне заједнице и држава чланица које имају за циљ формирање повољног безбедносног окружења, управљање кризама, поделу одговорности за јачање мира и сигурности и припрему за ефикасно супротстављање будућим ризицима и претњама безбедности.

Закључак

У Србији и Црној Гори започет је процес реформе сектора безбедности и одбране, као важне претпоставке за укупну демократску промену друштва и убрзану интеграцију у евро-атлантске структуре. Реформа сектора безбедности захтева потребу редефинисања концепта националне безбедности и преиспитивања улоге и мисија сваког елемента сектора безбедности у друштву, у складу са евидентним утицајем последица глобализације и у нашој средини и присуством све већег броја нетрадиционалних, транснационалних изазова, ризика и претњи безбедности. У таквом контексту, политика безбедности

³⁴ Уставна повеља Србије и Црне Горе, НИЦ ВОЈСКА, Документи број 35, Београд, 2003.

Србије и Црне Горе настоји да, уважавањем нових међународних околности и геополитичке позиције земље, допринесе развоју концепта колективне безбедности у оквиру ОУН и кооперативне безбедности у оквиру државне заједнице и НАТО. Међутим, стиче се утисак да концепт кооперативне безбедности на нивоу државне заједнице и укључивања СЦГ у оквиру заједничке безбедности ЕУ није до краја осмишљен. С друге стране, политичка теорија и пракса захтевају темељно преиспитивање и критички осврт на садржај појмова који су разматрани у овом раду. Сматрамо да и само теоретско указивање на комплексност ове материје и на евидентно постојање различитих приступа појму безбедности могу бити довољан подстицај за конципирање будућих научноистраживачких пројеката који ће се бавити овим проблемом, као и оних који ће вршити анализу и процену безбедносних изазова, ризика и претњи.

Литература:

1. Wolfers, Arnold: *National Security as an Ambiguous Symbol*, in idem: *Discord and Collaboration. Essays on International Politics* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1971).
2. Др Аврамов, Смиља: *Безбедност у 21. веку*, Зборник радова СИМБОН, Београд, 2001.
3. Френ, Ослер Хампсон: *Часопис Људска безбедност I/1*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.
4. *Стратегија одбране државне заједнице Србија и Црна Гора*, Министарство одбране, Београд, 2005.
5. *Бела књига одбране државне заједнице Србија и Црна Гора*, НИЦ ВОЈСКА, Београд, 2005.
6. *Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора*, НИЦ ВОЈСКА, Документи број 35, Београд, 2003.
7. Др Ковач, Митар: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности* – Свет књиге, Београд, 2003.
8. Dr Deger, Saadet & Dr Sen, Somnath: *Military Expenditure (The political, economy of international security)* SIPRI, OXFORD UNIVERSITY PRESS, 1990.
9. Баландије, Жорж: *Политичка антропологија*, Култура, Библиотека 20. век, Београд, 1997.
10. Буханов, В. А.: *Европска стратегија германског фашизма*, Издавачка кућа уралског универзитета, Свердловск, 1991.
11. Editor by Cimbala, Stephen J.: *NATIONAL SECURITY STRATEGY, PRAEGER*, New York. U.S.A., 1984.
12. Soros, Džordž: *O globalizaciji*, Samizdat B92, Beograd, 2002.
13. Stiglic, E. Džozef: *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004.
14. Council of Europe: *The fight against terrorism – Council of Europe standards* (Special edition for the 26th Conference of European Ministers of Justice) Strasbourg, 2005.
15. Интерпарламентарна унија и Женевски центар за демократску контролу оружаних снага – Приручник за посланике бр 5: *Парламентарни надзор безбедносног сектора* (Начела, механизми, пракса), Београд, 2003.

16. Др Симеуновић, Драган: *Теорија политике – ридер – 1. део*, Наука и друштво, Београд, 2002.
17. Мр Стојановић, Станислав: *Безбедност и изазови процеса глобализације*, Војно дело бр. 1, Београд, 2005.
18. Мр Бајагић, Младен: *Нови концепт безбедности: сарадња у безбедности (Cooperative Security)*, Безбедност (Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије), бр. 6, Земун, 2004.
19. Institute for Security Studies European Union: *EU Security and Defence – Chaillot Paper No 75*, European Union Core documents 2004.
20. *A SECURE EUROPE IN A BETTER WORLD – EUROPEAN SECURITY STRATEGY*, Brussels, 12 December 2003.
21. Haine, Jean-Yves: *ESDP-an over view*, Institute for Security Studies European Union, European Union, Brussels, 2004.
22. Булајић, Дејан: *Безбедносна политика ЕУ: шта је остало од Мастрихта*, Међународна политика бр. 1114–1115, Београд, април-септембар 2004.
23. Подовац, Р. Живомир: *Међународне војне интеграције, мировне и хуманитарне војне операције*, НИЦ ВОЈСКА, Београд, 2003.
24. Специјални прилог бр. 4 листа ОДБРАНА под насловом: *Евроатлантске безбедносне интеграције (идеја, процес, циљ) – УГЛЕД И МОЋ ЗАЈЕДНИЧКОГ ШТИТА*, Београд, 2006.
25. Др Симић, Р. Драган: *Замисао сарадње у безбедности – Концепт тзв. кооперативне безбедности*, Зборник радова Време глобализације, Дом културе Студентски град, Београд, 2002.
26. Кекић, Далибор: *Култура безбедности у савременим схватањима безбедности*, Међународни проблеми, Но 2–3, Београд, 2004.